

İşıqlı Atalı

məsi ədəbiyyatın insani missiyasının ardıcıl yerinə yetirilməməsi deməkdir. Ədəbiyyat ardıcıl olaraq zamanı, mühiti, şəraiti ötən insanın vəsfedici olmalıdır. Bunsuz onun sabahı yoxdur. Ədəbiyyatın başlıca qayğısı mahiyyətə insanı özümlüyünə - ilahi, insani imkanlarına yetirmək olmalıdır. Əslində ədəbiyyatın ədəbiyyətə layiq olmaq, onu təsdiq etmək borcu var. İnsaniliyi vəsf etməyə, yaradıcısının şəxsində insanlığa yetməyə, bununla da insanlığa yetirməyə - sabah ölçüsüylə ədəbiyyat deyil.

Ədəbiyyatın insani missiyası yalnız gerçəkliyi əks etdirmək olsaydı, zamanında yaradılan ör-

məli? İndi çoxunun klassikaya qayıdışı hərfi hərfinə anladığı kimi qayıtmaq? Ya bu prosesdə ədəbi yaradıcılığın yeni, bənzərsiz özünüifadə çalarını, xəttini yaratmaq? Əlbəttə, çətin məsələdir. Əslində Atanın sunduğu (təqdim etdiyi) ideya ipuclarını aydınca göstərir. Di gəl ki, Füzuliyə, Nəsimiliyə qayıdış şübhəsiz, onları hərfi hərfinə təkrar etmək kimi anlaşılmamalıdır. Yaradıcılıq bənzərsizlik olaydır, başqasını təkrarlamamaqdır. Deməli, Atanın "Ədəbi ideyalar vaxtıdır" fikri burada mahiyyət ölçüsündə çözümlü, çıxış yolu tapmaq üçün gözəl imkanlardan biridir.

Ədəbiyyatın əks etdirmədən öte olan ifadəçiliyi - dünyanın ağılda, yaradıcı düşüncədə mahiyyətə yenidən yaradılmasıdır. İnam (Asif) Ata bu məqamı özünəməxsus biçimdə belə ifadə edir: "Dünyada aşıqlar olub, Məcnunu isə Füzuli yaradıb. Füzulinin yaratdığı Məcnun Füzulininkidir. Dünyada balaca Hamletlər çox

olub, ancaq Şekspirin yaratdığı Hamlet olmayıb dünyada. Çoxlu balaca Qobseklər olub, ancaq Balzakin yaratdığı Qobsek Balzakin yaratdığı Qobsekdir və s".

"Ədəbiyyat - dünyanın, həyatın, insanın mənasına çatmaq yoludur". Atanın bu qənaətini necə anlamalı?

Dünyanın, həyatın, insanın mənası, mahiyyəti gerçəkliküstü olaydır. Ədəbiyyat bu anlamı özünəməxsus şəkildə - bədii təsvir və ifadə vasitələri ilə çatdırır. Şübhəsiz, yaradıcının mövzuya baxışı gerçəklik rol oynayır. Atanın fikrincə, bu gedişdə ədəbiyyatın yaxşı məna vasitələri onun dəyərini qətiyyənlə aşığı salmır. Dünyanın, Həyatın, İnsanın mənası birdir - Mütəlləqlik. Mütəlləqlik - Əzəllilik, Əbədilik, Sonsuzluq, Kamillik deməkdir.

Ədəbiyyatın mənəvi problemləri Ruhsallıq mahiyyətə mənəvilik deməkdir. Mənəvilik - ulusal olaydır.

Ulusal dəyər - ulusun ruhundan yaranır.

Başqasının yaratdığı ulusal-dırsa, bəşəriyyəyə uyğundursa, bəhrələnmək olar. Azərbaycanın dəyərləri bəşəriyyəyə tam uyğundur, çünki insaniliyi təsdiq edir. Ədəbiyyat mənəvi qayğıların ifadəçisi olduğuna görə əvəzsiz rola malikdir.

Hələ 31 il öncə Asif Ata deyirdi: "Füzulilərə qayıtmaq vaxtıdır, Nəsimilərə qayıtmaq vaxtıdır. Ədəbi ideyalar vaxtıdır".

Bəs ölçünü necə müəyyən

Konkret olaraq əsil sənət nə istəyir? Dünyanın, həyatın (yaşamanın) insanlığa uyğun olmasını. Ancaq bu istək nə dərəcədə gerçəkləşir? Bunu istəyənlər gerçəkliyin insanlığa uyğun olması üçün içdən dəyişiblərmi? Zahir (görüntülü) əsasda sənət bayrağının arxasında daldalanıb, zamançı yaşayıb da gerçəkliküstü ideallara, bənzərsiz yaşam tərzinə çağırmaq nə dərəcədə uyğundur? Deməli, sənət gerçəkliyi yaradıcının şəxsində, onun ömrünün ifadəsində aşmalıdır. Gerçəkliyi aşmayan sənət yiyəsinin yaratdığı bu səbəbdən də canlı yaşama çevrilmir. Başqa yəndən də sənətdə ifadə olunan tələblər gerçəklikdən uca göründüyündən onun sadəcə, ifadəsi belə, adamlara çox sirli, əsrarəngiz görünür, ona yetmək əlçatmaz sayılır.

Çıxış yolu insanın özünü yaratdığı dərəcədə oynusuz, sadə biçimdə, ancaq ruhlu (insani) sənət yaratmasıdır.

İdeal insanlara əlçatmaz göründüyü dərəcədə də əlçatan olmalıdır. Həyatın (yaşamın) hər cür gedişətdən üstün, insanın ruhunun diktəsiylə yazılan, yeri gəldikdə pozularaq daha yaxşısının yazıla biləcəyi, mümkün olduğu ağıllarda oturmalıdır. "İnsanın daxilində Mütəlləqlik gəzdiren, şəraitdən, mühtdən, zamandan üstün ruhsal - mənəvi varlıq olduğu, bu səbəbdən də özündəki Mütəlləqə, Mahiyyətə yetə biləcəyinə, yetmək imkanında olacağına" (İnam Ata) inanılmalıdır.

Özünənam adı məsələ deyil, bu, insanın içiyə, iç imkanlarıyla uğraşdığı, aşkarladığı, ülvələşdirdiyi bir mənəvi gedişdir (prosesdir). İnsan taleyinin yiyəsidir, yiyəsi olmalıdır, o, bunu bacara bilər. Ədəbiyyat insanı bu yöndə kökləməyi bacarmalıdır. Bunsuz ümumiyyətlə, sənətin sabahı yoxdur.

Təbii ki, bəşər sənətin bütün sahələrində indiyə kimi bənzərsiz yaradıcıları yetirib. Ancaq yalnız bundan sonra yeni dönmədə - bəşərin inkişafında özünüifadə sarıdan daha yetkin, bənzərsiz insanların kamilliyinin ifadəsi olaraq şəxsi örnəklər yaranacaq. Bu özünüifadələr yığcam, şöhrət çaları olmadan, adi qeyri-adiliyin ifadəsi kimi görünəcək, bilinəcək. Sənətkarın məqsəd cəmiyyətdən, zamandan şöhrət, varidat barı yığmaq olmamalıdır, içindəki insanı cəmiyyətə özünəməxsus sunmaq olmalıdır ki, həyat (yaşam) insanlıq üstə yeni-yeni imkanlar qazansın.

Qorxunun Cəsarətlə, Həsədin Heyratla, Köləliyin Vüqarla, Xəbəsiyin Saftılıqla, Cahilliyin Doğruluqla, Vəhşiliyin İnsanlıqla, Hərisiliyin Ləyaqətlə, Zalımlığın Mərhəmətlə əvəzlənməsi mexaniki proses olmayıb, içdən gələn insanın tələbatına köklənən, insanın instinktlər üzərində qələbəsinin, özünü təsdiq ölçüsündə ifadəsi olduğunu göstərməlidir.

Bundan sonrakı dönmədə insanın yalnız içinə aydın bələdliyi əsasında var olmasının mümkün olacağı. Özünə, insanlıq imkanına yetməyənlər, yetə bilməyənlər faciəvililiyi qıraqla - alın yazısında, istehsal münasibətlərində yox, özlərində axtarmalı olacaqlar.

Həyat insanı tam, axıra kimi yaratmır. İnsanın özünü yaratmaq imkanının gerçəkləşməsi - onun gerçəkliyi ötməsi ilə təndir.

Fikrimizcə, ədəbiyyatın ədəbiyyət borcu və qayğısı budur: insanı bu əsasda kökləməyi bacarmalıdır.

Ədəbiyyatın insanlıq tələbi: Əbədiyyətə layiq olmaq

nəklər elə oradaca ilişib qalardı, əbədiyyət üfuklərinə yetə bilməzdi. O deməkdir ki, ədəbiyyatın işi əks etdirmək deyil, insaniliyi təsdiq etməkdir. İnam (Asif) Ata yazır: "Ədəbiyyat hadisələri Mənaya yüksəldir, Mahiyyətə qaldırır. Bu səbəbdən də yaxşı ədəbiyyat mütəlləq şəraiti ötür, mühiti ötür, yaxşı ədəbiyyat, hətta realist ədəbiyyat belə zamandan üstün olur. Bizdə isə yalnız bir şeyi daim təkrar edirlər ki, ədəbiyyatı zaman yetişdirir, şərait yetişdirir, mühit yetişdirir; bunu elə daim təkrar edirlər və unudurlar ki, şərait, mühit, zaman - siyasət yetirir, ayrı-ayrı ictimai quruluşlar yetirir, müəyyən hadisələr yetirir, ancaq ədəbiyyatı zaman yetirir".

Buradan da ədəbiyyatın məqsədi məsələsi daha konkret şəkildə gündəmə gəlir. Ümumiyyətlə, sözügedən məsələlərə tamamilə fərqli, bənzərsiz yaradıcı yanaşmaya Atanın yaradıcılığında ayrıca rast gəlirik. Onun fikrincə, ədəbiyyatın məqsədi həyat hadisələrini mənalandırmaq, onun Mütəlləq - Əzəli, Əbədli, Sonsuz, Kamil Mahiyyətini aşkara çıxarmaqdır.

Yuxarıda Azərbaycan ədəbiyyatının timsalında təqdim etdiyimiz örnəklərin yaradıcıları mahiyyətə zamandan, şəraitdən, mühtdən üstün irs ortaya qoymuşlar. Deməli, ədəbiyyat zamanı, şəraitə, mühitə qarşı döyüşür, insaniliyi təsdiq edir.

İnsani yönü ədəbiyyat ulusal düşüncənin yetkin ifadəçisi, yaradıcının şəxsində ərdəmlilə daşıyıcıdır.

Yazıda ədəbiyyatın insani missiyası, ədəbiyyat və zaman, ədəbiyyatın əbədiyyət borcu və qayğısı, ədəbiyyatın mənəvi problemləri, ədəbi tənqidin missiyası, yazıcının özünü üz-üzə qalması gerçəkliyi məsələləri təhlil edilir.

Ədəbiyyatın insani missiyası. Sənətdən insaniliyin təsdiqini, habelə gözəl sənət yarananların yazdıqlarına uyğun yaşamalarını ummaq insanı olduğu dərəcədə də ümumən qaçılmaz gerçək tələbdir. Məhz belə sənətin insaniliyə uyğunluğundan danışmaq olar.

Sənət əbədlilik özüllü olduğu dərəcədə insanilik yönüdür. İnsanilikdən öte, daha gerçək yaradıcılıq xətti yoxdur, ola bilməz. Bu səbəbdən də "Sənət sənət üçündür" ölçüsü (əslində şüarı) insanlığın tələbinə mahiyyətə cavab vermir, çünki zamanı aşmır. Baxmayaraq ki, peşəkərlərə əsaslanan sənət zahirən zamanı aşan görünür, görünə bilir. Yalnız insanlığa uyğun olan sənətin əbədlilik imkanı olur.

Ədəbiyyatımızda Dədə Qorqudluq olayının (dastan örnəyində), Nizamiyin, Füzuliyin, Nəsimiyin və b. kimi örnəklərin əbədlilik imkanı yaradıcılığın ulusal (xəlc) ölçünü (səviyyəni) təsdiq etməsi ilə şərtlənir. Ulusal olan mahiyyətə bəşəridir, deməli, zamanı aşandır. Minillərdə ki, ədəbiyyat insanın həyata, dünyaya, təbiətə, özünə münasibətini ifadə edir. Burada təbii ki, yalnız "əks etdirir" anlayışını demək, mahiyyətə ədəbiyyatın rolunu kiçiltmək olardı. Ona görə ki, ədəbiyyat təkcə əks etdirmir. Əslində əks etdirmək onun ilkin və ibtidai görəvidir. Əsil ədəbiyyat zamanüstü hadisə olub, həmişə gerçəkliyi ötür, bu səbəbdən də ifadə edir. Ədəbi əsərin yaşarlılığı həm də yaradıcının ruhunun nə dərəcədə güclü olması ilə bağlıdır. Zəif özünüifadənin məhsulu zamanı öte bilmədiyindən gerçəkliyə bağlı qalır, sabaha yol ala bilmir. Ədəbi əsərin sabahlı olması yaradıcının şəxsi məziyyətləri ilə sıx şəkildə bağlıdır. Yeni əsərin əbədi olması həm də yaradıcının ləyaqətli ömrü yaradıcılığı ilə bağlıdır.

Əslində tarix boyunca sevilən ədəbi əsərlər yaradıcısının az ya çox dərəcədə zamanı ötməsi ilə bağlıdır. Gözəl ədəbiyyat örnəyi yaratmaq yaradıcının ləyaqətli ömrü yiyəsi olması ilə tən sayılmalıdır. Yüksək ölçülü yaradıcı peşəkərligi yaradıcı ömrünün mahiyyətə təsdiq etməlidir. Ədəbiyyatın heç zaman vaz keçilməyən insani missiyası var. Zamanı ilişib qalan ədəbiyyatın yetişdirdiyi soyun (nəslin) fərdləri gerçəkliyi aşma bilmədiyindən özünə yarımçıq bələd olur, faciəvililiyi təsdiq olunur. Zaman ölçülü inancların, şəxslərin davranışlarının ədəbiyyat vasitəsilə müqəddəsləşdiril-